

Umijeće komuniciranja u gnostičkome djelu

Mubina Moker

Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo

Sažetak

Najranija gnostička djela napisana na perzijskom jeziku iz prve polovine XI st. s obzirom na način njihova nastanka kao i način na koji autor komunicira s recipijentom, obraćajući mu se u imperativnoj formi, recipijenta smještaju u središte komunikacijskoga čina, zahtijevajući od njega aktivno i djelatno sudjelovanje u procesu čitanja. Ona recipijentu otvaraju mogućnost da uspostavlja i gradi svoj osobeni odnos s tekстом utemeljen na kognitivnom čitanju i „oslušivanju“ suštine značenja koji će ga sa egzoterijske „preseliti“ na ezoterijsku ravan čitanja i iz „pasivnog čitatelja“ transformirati u „aktivnog slušatelja“. Dakle, gnostički tekst nužnošću svoga svevremenog i univerzalnog sadržaja zahtijeva od recipijenta da mu se uvijek i iznova vraća, pri čemu će svaki naredni susret poticati recipijenta da gradi novi i neponovljiv perceptivno-iskustveni odnos s tekстом.

Ključne riječi: autor, komunikacija, recipijent, pasivni čitatelj, aktivni slušatelj.

Uvod

U najranijem gnostičkom izvoru napisanom na perzijskom jeziku, djelu *Šarh-i ta'arraf li mazhab-i tasavvof* iz prve polovine XI. st. zapažaju se implicitne naznake autorova nastojanja da uspostavi aktivni odnos s recipijentom. Već naredno gnostičko djelo *Kašf al-mahdžub*, nastalo između 435. i 442. po H. (Hoğvîrî 1997/1376: 22) ide korak dalje i izravno se obraća recipijentu izrazom „Znaj“, zahtijevajući od njega aktivno i djelatno sudjelovanje u procesu čitanja. Stoljeće kasnije interaktivni odnos autor-recipijent u posvema eksplicitnoj formi razvit će se prije svega u djelima Ejnolkozata Hamadanija, te u kasnijim stoljećima u djelima šejha Ibn Arebija, Feriduddina Attara, šejha Sohrivardija, Mevlane i drugih. Već su tada, dakle, spomenuti autori svoj tekst razumijevali kao „živo estetsko biće“ koje je upravo zbog ove odrednice prijemljivo za izravno komuniciranje s čitateljem. Međutim, ovoga će aktivnog i djelatnog čitateljeva sudjelovanja, bolje rečeno sudioništva u komunikacijskome činu zapadni književni teoretičari postati svjesni tek 60. godina XX. st., kada nastaju istraživanja u književnosti o načinima na koje pojedinačni čitatelj percipira književni tekst i koja čitatelja kroz teoriju recepcije promiču u središte književnoteorijske misli. Pitanje koje se daje jeste gdje je ishodište teorije recepcije reflektirane u djelima perzijskih i napose islamskih gnostika i to nekoliko stoljeća ranije nego li u zapadnoj književnosti, odnosno šta je utjecalo na ovakvo recipijentovo percipiranje teksta?

1.0. Kur'anski obrazac komunikacije

Jedan od mogućih odgovora pronalazimo u prvom objavljenom kur'anskom ajetu „Čitaj“¹, odnosno u načinu na koji kur'anski tekst komunicira prije svega s Poslanikom, alejhis-selam, te sa čitateljem općenito. Zapravo je ovaj kur'anski način komuniciranja bio obrazac znamenitim islamskim gnostičkim autorima prema kojem su uspostavljali i gradili svoj odnos prema čitatelju.

¹ U kontekstu ovoga rada prvi objavljeni kur'anski ajet razmatram u njegovu doslovnom značenju, tj. čitati, što podrazumijeva arapski izvornik i prijevode kur'anskoga teksta na bosanski jezik.

Značenjem neiscrpa riječ Božija² ulijeva se u Poslanikovo, alejhis-salam, srce posredstvom Džibrila, meleka Objave, a prvi objavljeni ajet / znak „Čitaj“ svoje konkretno opredmećenje pronalazi u arapskome jeziku. Taj je prvi ajet objavljen u formi imperativa, što se nadaje sasvim logičnim jer dolazi s izvora Vrhovnog Autoriteta iz kojeg istječu i u koji utječu sva (ne)očitovana značenja, i stoga što je objavljen baš u imperativnoj formi Poslanika / primatelju Objave čini aktivnim i djelatnim sudionikom metakomunikacijskog procesa. Aktivitet na kojem akcentira prvi objavljeni ajet može se posmatrati kroz dva aspekta: na individualnoj ravni kojom se Poslaniku kao jedinci eksplicitno nalaže „čitanje“ Božijih znakova u pojavnome svijetu ali i znakova od kojih je sazdan njegov vlastiti i duhovni univerzum čovjeka napose; na kolektivnoj ravni kojom mu se implicitno ukazuje da, prenoseći božansku Poruku u proces „čitanja“ uključi i druge recipijente. Dakle, od samog početka kur’anski tekst od potencijalnog recipijenta zahtijeva dvije stvari: komunikaciju na individualnoj ravni i aktivno sudjelovanje u komunikacijskome činu. Akcentirat ću se na segment „aktiviteta“ ne samo stoga što predstavlja jedan od najvažnijih faktora u modeliranju komunikacijskoga odnosa tekst – recipijent, već i zato što recipijentovu svijest suočava s prividnim paradoksom sadržanim u pitanju: kako pomiriti dvije suprotnosti – pasivnost koja se nameće nužnim, bezuvjetnim i potpunim prihvatanjem i podlaganjem kur’anskome tekstu, što je sasvim razumljivo, budući da se radi o Božijoj Riječi, i „aktivno čitanje“, odnosno aktivno uključivanje u komunikacijski čin, što prvi objavljeni ajet izričito zahtijeva od recipijenta. Odgovor na ovo pitanje sadržan je u brojnim Poslanikovim predajama o hermeneutici Kur’ana, a ja ću navesti dvije veoma poznate:

إِنَّ الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ. لِكُلِّ آيَةٍ مِنْهَا ظَهْرٌ وَ بَطْنٌ

“Doista je Kur’an spušten na sedam harfova i svaki njegov ajet ima vanjštinu i nutrinu.”

² „Kad bi more bilo mastilo da se ispišu riječi Gospodara moga, more bi presahlo, ali ne i riječi Gospodara moga, pa i kad bismo se pomogli još jednim sličnim.“ (Kur’an, *Al-Kahf*, 109.)

إِنَّ للقرآن ظهرا و بطنا و لبطنه بطن إلى سبعة ابطن

„Doista Kur'an ima vanjštinu i nutrinu i svaka nutrina ima još jednu, sve do sedam nutrina.“

Navedene predaje ukazuju da kur'anski tekst, osim egzoterijskih značenja kojima smo dužni potpuno se podložiti, što predstavlja jedan vid pasivnosti, sadrži i ezoterijsku slojevitost koju trebamo raskrivati ulaganjem napora u aktiviranje vlastitih duhovnih potencijala bića. Znači, recipijent / čitatelj, ukoliko ne želi biti tek pasivni primatelj kur'anskoga teksta, ne smije se zadovoljiti samo njegovom egzoterijskom ravni jer bi takvim odnosom mogao biti od onih za koje Kur'an u više navrata kaže: *Lā ja'qilūn* (لا يعقلون) – „oni ne shvaćaju“. Imamo li u vidu semantičku nijansiranost glagola *'aqale - ya'qilu* koji osim navedenog sadrži i niz drugih značenja, od kojih su neka: razumjeti, pojmiti, uvidjeti, misliti (Muftić 1997: 991), recipijent, dakle, kontinuirano mora promišljati o kur'anskome tekstu kako bi ozbiljio semantičku suštinu prvog objavljenoga ajeta „Čitaj“ i kako bi ga umsko spekuliranje transformiralo u aktivnog sudionika koji postupno „uranja u kur'anske ezoterijske slojeve“ u skladu s potencijalima darovanim mu od Allaha, a na koje je ukazao Poslanik, alejhis-selam. Šta se, zapravo, podrazumijeva pod „aktivnim“ čitanjem kur'anskoga teksta, u samo jednoj rečenici kazao je šejh Sohravardi, a ona glasi: *إقرأ القرآن كأنه نزل في شأنك* „Čitaj Kur'an kao da je spušten tvome biću“ (Pūrnamdāriyān 2004: 121). Ova je rečenica izvanjskom formom kratka i jednostavna, ali je njen semantički sadržaj neiscrpiv sve do konačnice ljudskoga roda, budući da u ljudskoj povijesti nikada nisu bile niti će biti dvije potpuno jednake duše eda bi iz rečene misli šejha Sohravardija mogle crpiti istoznačnu poruku i komunicirati s kur'anskim tekstom na isti način.

Dakle, kur'anski tekst, na tragu ove Sohravardijeve misli, traži od recipijenta aktivan i dinamičan komunikacijski odnos koji počiva na „kognitivnom“ čitanju.³ Kognitivni pristup omogućava recipijentu da uspostavlja i gradi svoj osobeni odnos s tekstem koji će ga sa egzoterijske „preseliti“ na ezoterijsku ravan čitanja i inicirati da u neomeđenom prostranstvu vlastite duhovne „semiosfere“ „čita“ i razumijeva božanske znakove / ajete i stupanj po stupanj, „nutrinu po nutrinu“ iskušava zbilju

³ Njemački pedagog Hans E. Giehrl razlikuje četiri načina čitanja: informacijsko, evazivno, kognitivno i literarno; prema: Kordigel, M., „Razvoj čitanja, vrste čitanja i tipologija čitalaca“, II. dio, *Umjetnost i dijete*, 4, Zagreb, 1991. str. 175–193.

kur'anskih istina, čemu nas uči i sam Kur'an: „Mi ćemo im pokazivati znakove Naše u prostranstvima svemirskim, a i u njima samima, dok im ne bude sasvim jasno da je Kur'an istina“ (Kur'an, *Fuṣṣilat*, 53).

Ovaj kur'anski obrazac komunikacije, kao što ćemo ukazati, reflektirao se u gnostičkim islamskim tekstovima. Međutim, recipijent zapadno-kršćanskog civilizacijsko-kulturnog miljea znatno je kasnije uključen u književni komunikacijski čin stoga što se autorovo ali i recipijentovo percipiranje teksta razlikovalo u odnosu na recipijenta orijentalno-islamskoga miljea. Ta razlika potječe iz činjenice da u Bibliji nemamo primjere izravnog poziva recipijentu da komunicira sa svetim tekstom. To se odrazilo na kasnije razumijevanje književnoga teksta tako što niti autor a niti recipijent nisu bili potaknuti ni „naučeni“ da trebaju zajedno graditi i kreirati tekst. Naravno, nije mi namjera tvrditi kako je u zapadnoj književnosti tek teorija recepcije oblikovala angažiranog čitatelja. Još je Platon preko svojih *Dijaloga* nastojao uspostaviti aktivan odnos sa čitateljem. Naime, Platonovi dijalozi imali su cilj obrazovati čitatelja ali i preoblikovati njegovu dušu u skladu s vlastitim filozofsko-etičkim načelima. Primjera radi, u djelu *Fedar* Platon uspoređuje pismo i slikarstvo. Pismo kao i slika, kopija je podražavanje živog logosa. Pod živim logosom Platon ovdje podrazumijeva živu riječ u duši (Popović 2013: 130). Ovo Platonovo stajalište zapaža se i kod islamskih gnostika koji su u svojim djelima nastojali prenijeti izravna duhovna iskustva čitatelju, svojom riječju oživjeti čitateljevu dušu i inicirati ga da u svome biću traga za onim što Platon naziva „živim logosom“. Međutim, za razliku od gnostičkoga teksta, Platonovi *Dijalozi* na neizravan način komuniciraju sa čitateljem. Premda u njima nema izravnog obraćanja čitatelju, oni ga svojim sadržajem potiču da promišlja o razgovoru koji vode likovi u tekstu, ostavljajući mu mogućnost da i sam oblikuje dijalog i da se iz pasivnog transformira u aktivnog sudionika komunikacije.

2.0. Nastanak gnostičkoga djela

Kur'anski obrazac komunikacije zasigurno jeste najvažniji ali nije i jedini faktor koji je utjecao na oblikovanje komunikacijskog čina u islamskim gnostičkim djelima. Da bismo razumjeli autorov odnos prema recipijentu / čitatelju, slušatelju⁴ čije je suštinsko obilježje

⁴ U radu recipijenta posmatram dvije ravni: kao čitatelja i slušatelja – što će biti objašnjeno nešto kasnije.

obraćanje u formi imperativa izrazima poput ovih: „Znaj“; „Mili moj, počuj“; „Dragi moj“; „Prijatelju“; „Duhovni viteže“ i sl. trebamo uzeti u obzir kulturni i duhovni kontekst u kojem su nastajala neka od najpriznatijih i najpoznatijih gnostičkih djela. I upravo je način njihova nastanka drugi određujući faktor prirode komunikacijskoga čina. Stoga je sasvim uputno postaviti pitanje: Šta je iniciralo autora/e da napišu djelo? Da li je inicijacijski čin pisanja izazvan izvanjskim poticajem ili je uslijedio kao izraz unutaršnjeg i nužnog poriva autorova bića? Moglo bi se kazati da je većina gnostičkih djela koja izravno komuniciraju s recipijentom nastajala na izvanjski poticaj, dakle bez ikakve prethodne autorove nakane ili smišljene odluke da pristupi pisanju djela. Nužno je naglasiti da ovaj izvanjski poticaj može doći s ezoterijske ili egzoterijske ravni koje ću komparirati u nastavku.

2.1. Izvanjski poticaj s ezoterijske ravni

Kao primjer navest ću dva autora koja su, premda ih dijeli vremenska distanca od gotovo četiri stoljeća, svoja djela napisali na gotovo identičan poticaj s ezoterijske ravni. Prvi je šejh Ibn Arebi i njegovo djelo *Fusus al-hikam*, a drugi je Abdullah Bošnjak i njegov *Komentar Ibn Arebijeva Fususa*. I jedan i drugi na pisanje su inicirani istinitim snoviđenjem Poslanika, alejhis-selam. Evo kako to duhovno iskustvo prenosi šejh Ibn Arebi:

„Vidjeh Poslanika islama, alejhis-selam, u snoviđenju koje mi navijesti radosne vijesti od Boga u posljednjoj dekadi mjeseca muharrema 627. godine po H., u gradu Damasku, i u njegovoj ruci knjigu, pa mi on reče: ‘Ovo je knjiga *Dragulja poslaničke mudrosti (Fusus al-hikam)*. Uzmi je i obznani ljudima koji će se njome okoristiti’“ (Bošnjak 2008: I/175).

O svome duhovnome iskustvu susreta s Plemenitim poslanikom, Abdullah Bošnjak između ostalog kaže:

„I meni se desilo da sam, poput šejha Ibn Arabija, vidio Poslanika islama, alejhis-selam, u snu u cik zore godine 1003. H. u gradu Rusdžuku, u zemlji Vlaškoj.“ (Ibid., 186).

Plemeniti Poslanik tada je Abdullahu Bošnjaku poklonio Kur’an napisan njegovom vlastitom rukom: „i na srce mi položi duhovne zbilje Kur’ana, njegova tajanstva i precizna značenja njegova.“ (Ibid., 186).

Dakle, gnostičko djelo koje nastaje inicijacijom s ezoterijske ravni ima barem dvije specifičnosti koje ga razlikuju od ostalih djela: prva je da autor nužnošću svojih uvjerenja, budući da su Poslanikove riječi za njega obavezujuće, mora ispuniti zahtjev koji se postavlja pred njega, odnosno pristupiti pisanju djela; druga je da duhovno iskustvo susreta s Poslanikom, što uvjetuje sadržaj djela. Dakle, autor je samo primateljka Poslanikova naloga i izravnoga znanja koje mu je on ulio u srce a koji je dužan obznaniti recipijentu. Budući da je Poslanikov cilj uputiti primateljku / autora, sljedstveno tome i autorov je zadatak sadržajem djela uputiti recipijenta, a izravno obraćanje najprijemčiviji je i najdjelotvorniji način za recipijentovo podsticanje na promišljanje o sadržaju koji mu se predstavlja što zapravo predstavlja početak njegova komuniciranja s tekstom.

2.2. Izvanjski poticaj s egzoterijske ravni

Pod poticajem s egzoterijske ravni podrazumijevam da je gnostičko djelo napisano obično na zamolbu autorova prijatelja ili prijateljâ ili učenikâ. Takav je primjer ranije spomenutog djela *Kašf al-mahdžub*, koje je Hodžviri napisao ponukan molbom prijatelja Ebu Seida Hodžvirija:

„Objasni mi kako da pristupim izučavanju tesavufske staze i kakvoću tesavufskih postaja, i objelodani mi simbole i znake tesavufske, i šta je to ljubav prema Bogu, Uzvišenom, i kakvoću njezina očitovanja srcima i uzroke zbog kojih je umovima zakrivena njezina srž i suština i odvratnost nefsa spram njezine zbilje i smiraj duše u njezinoj čistoti i sve što je vezano za njezino djelovanje.“ (Hoğvīrī 1997/1376: 7).

A evo autorova odgovora zabilježenog na prvoj stranici knjige, odmah nakon zahvale Allahu, dželle šanuhu, i izricanja salavata na Poslanika i njegovu porodicu:

„Reče šejh Ebul-Hasan Ali ibn Osman ibn Ebi Ali al-Džullabi al-Hodžviri, radijallahu anhu, namazom uputu od Boga zaiskah i koristoljubivu nakanu što od nefsa dolazi iz srca odstranih i krenuh da prema tvome traženju, Allah te sretnim učinio, postupim i čvrstu odluku da ovom knjigom udovoljim tvojoj želji donesoh i ovu knjigu sam *Kašf al- mahdžub* nazvao.“ (Hoğvīrī 1997/1376: 1).

U većini gnostičkih djela ovo je uobičajena forma zamolbe i autorova odgovora, a razlike se javljaju jedino na stilskoj ravni. Izuzetak u

tom pogledu jeste djelo *Tamhidat*, Ejnolkozata Hamadanija, te smatram uputnim prenijeti i njegove riječi o tome kako je nastalo ovo djelo stoga što njegovo obrazloženje odstupa od uobičajene, štire forme:

„Grupa prijatelja zatražiše da se zabilježi nekoliko kazivanja koja bi im koristila. Njihovoj se molbi udovolji i nastade ova knjiga, *Srž istina* u raskrivanju potankosti, u deset priprava (tamhīd), ne bi li oni što čitat će je od nje imali koristi. [...] kao odgovor na to što je onaj uglednik mili zatražio, i u obliku nekoliko pitanja izrazio, njegovu sam molbu nutrini svojoj i zbilji prenio; istina i zbilja moja molbu srcu mome prenesoš; srce moje molbu duši Mustafinoj – mir njemu! – prenese. Duša Mustafina od Boga Svevišnjeg dozvolu dobi; srce moje od duše Mustafine, sallallahu alejhi ve sellem, dozvolu dobi; zbilja moja od srca dozvolu dobi; jezik mi od nutrine i zbilje moje dozvolu dobi.“ (Hamadānī bez god. izdanja: II, 23).

Hamadani prijatelje, ali i recipijente općenito, upoznaje sa duhovnim stupnjevima kojima je prošao nakon što je molbu prijatelja „prenio“ na ezoterijsku ravan. Putujući u uzlazno-silaznom luku univerzumom Hamadanijeva bića, molba svoje istinsko ozbiljenje ostvaruje snagom ahmedovske zbilje, nakon čega autor može pristupiti pisanju djela. Vrlo je vjerovatno da su i drugi autori koji su s egzoterijske ravni inicirani na pisanje djela proživjeli duhovno iskustvo slično Hamadanijevu ali su ga radije zadržali za sebe, ili su ga kao Hodžviri sveli u kontekst namaza a Hamadani ga je jedini, zbog njegova specifičnog duhovnog habitusa, bez ustezanja prenio recipijentu.

Navedeni citati ukazuju na nekoliko stvari:

- da autorova nakana za pisanje djela nije izazvana niti oblikovana nikakvim ličnim motivima;
- da autor svojom dužnošću smatra biti u služenju drugome, a u kontekstu ovoga rada, recipijentu, što i jeste suštinski kodeks sufijskoga ophođenja, te upravo iz toga razloga pristupa pisanju djela;
- da molba uvjetuje sadržaj djela;
- i što je najbitnije – da bez obzira na to što je autor iniciran s egzoterijske ravni ta se ravan na razini nakane preklapa s ezoterijskom. To znači, da bi autor bio potpuno siguran u ispravnost i čistotu nakane, što je veoma bitno, na šta je ukazao i imam Gazali, iznoseći stajalište kako je očitovanje iskrenosti u nakani

mного теже него сама nakana (Ġazālī 1993/1372 II: 873), on se u konačnici vraća ahmedovskoj zbilji a preko nje Bogu. Ovo je posve logičan slijed jer ahmedovska zbilja obuhvaća svaku riječ te autor, dakle, snagom Poslanikova znanja piše djelo.

Ovdje smo suočeni s pitanjem koje je sebi postavljao i francuski filozof Michel Foucault: šta je autor? Ovo Foucaultovo pitanje– kada je o gnostičkim djelima riječ – moglo bi se preformulirati u pitanje: da li autor uopće pretendira da bude autor? Drugim riječima, da li je suština njegova stvaralačkog spisateljskog čina u tome da ostane zabilježeno njegovo autorstvo, tj. da ga se „foucaultovski“ kazano tretira kao „autora-funkciju“ ili mu je bitan sadržaj koji predstavlja recipijentu? Prema onome na šta sam nastojala ukazati dosada, autoru gnostičkoga djela nije namjera samoafirmiranje već je njegov primarni cilj educirati i intelektualno-duhovno transformirati recipijenta. I to je jedan od razloga zbog kojih autor akcentira na izravnoj komunikaciji recipijenta s tekstom. Autor nudi recipijentu duhovna iskustva u koja „učitava“ vlastite interpretativno-kreativne aspekte, „tjerajući“ ga da aktivira unutarnje potencijale bića i da potpomognut njima iz teksta crpi vlastite spoznaje i pokrene se na vlastito duhovno putovanje.

Na osnovu kazanog, jasno je da autor klasičnoga gnostičkoga djela ima posve različit pristup procesu pisanja u odnosu na modernoga autora izraslog iz kapitalističkoga svjetonazora. Ovo su neke karakteristike po kojima se oni suštinski razlikuju:

- autor gnostičkoga djela na pisanje nije motiviran nikakvim materijalnim razlozima, dok danas imamo hiperprodukciju tekstova a pozadina svega jeste ostvarenje materijalne dobiti;
- u procesu stvaranja autor nastoji koliko god je moguće distancirati se od vlastitoga ega; ovaj proces odvija se u dvama pravcima: filtriranjem nakane do te mjere da postaje svjestan svoga stupnja „primateljke“ Božanskoga znanja koje je dužan prenijeti recipijentu; podlaganjem zahtjevima primarnog recipijenta (molitelja) koji ga je ponukao na pisanje djela, pa je dakle, naglasak na sadržaju koji se predstavlja a ne, kao u savremenim tekstovima, na autoru.

Egoizam u kojem je ogrezao savremeni autor jasno je prepoznao Roland Barthes: “Autor je moderna pojava, proizvod našeg društva

[...]; pojam književnosti na koji nailazimo u običnoj kulturi tiranski je usredsređen na autora, na njegovu ličnost, na njegov život.”

(Beker 1999: 176).

Sušta suprotnost Barthesovu autoru jeste autor koji se može personalizirati u sljedećoj rečenici jednog od najvećih gnostičkih autora, šejha Ibn Arebija, koji kaže:

„Ja sam puki rob koji stoji i čeka nalog pred kapijom svoga Gospodara.“

(Bošnjak, 2008: I/182).

3.0. Komuniciranje autora s recipijentom

Kao što je ranije kazano, autor gnostičkoga djela s recipijentom / čitateljem, slušateljem komunicira u imperativnoj formi, kao u narednim primjerima:

Manji si od psa, počuj priču ti / ako umišljaš da veći od psa si.

(Attār, *Elāhināme*: 945.)

Čuj priču ovu ona upozorava te / da shvatiš u taklidu kakva nevolja je.

(Moulānā, *Masnavī* II: 511)

Također, u djelima *Tamhīdāt* (Priprave) i *Nāmeḥā-ye ‘Einolqozāt* (*Ejnlkozatova pisma*) Ejnlkozat Hamadani u gotovo svakom pasusu, odnosno pismu, recipijentu / čitatelju, slušatelju obraća se sa: „Znaj“ ili „(Po)čuj“, uvodeći ga tako u sadržaj koji mu želi predstaviti. Ove dvije riječi ujedno su i najfrekventniji izrazi komunikacije u gnostičkim djelima. Kada se autor recipijentu obraća sa „Znaj“ nastojeći mu staviti do znanja da sadržaj koji slijedi prihvati jamačnim uvjerenjem (*yaqīn*), makar se njegovo razumijevanje ograničavalo na doslovno značenje teksta, to se doima sasvim razumljivim. Ali, kada recipijentu / čitatelju, slušatelju opetovano ponavlja „(Po)čuj“ a ovaj – jasno je – tekst percipira gledanjem a ne slušanjem, onda ovakav vid obraćanja konotira nešto posve neuobičajeno i ukazuje na jednu drugačiju semiozu ove riječi. Ejnlkozat Hamadani ide dotle pa kaže: „Šta čuješ, ti, što ove retke čitaš?! (Hamadānī, bez god. izdanja, 163).

Očito je autorova želja da recipijent / čitatelj, slušatelj komunicira s tekstom svim potencijalima svoga bića, tj. i izvanjskim i unutarnjim;

želi ga potaknuti da prvobitnu estetsku emociju koja izranja iz susreta s tekstem i koja jeste imanentni dio cjelokupnog literarnokomunikacijskog iskustva, ali je po svojoj biti pasivna i prolazna (Ingarden 1971: 181), transformira u aktivni čin „oslušivanja teksta“ na šta upućuje i sljedeći kur’anski ajet: „Koji Riječi slušaju i slijede ono najljepše u njima; njima je Allah na Pravi put ukazao i oni su pametni.“ (Kur’an, *Al-Zumar*, 18). Jer, zbiljsko razumijevanje teksta, kako je u svom konceptu hermeneutike naglašavao Gadamer, moguće je kroz „filozofiju slušanja“ i zadaća je recipijenta da uči „slušati ono što tu želi govoriti [...]; učiti slušati ponajprije znači uzdići se iznad površine slušanja i gledanja koje sve izjednačava i počinje širiti sve razdražljiviju civilizaciju“ (Gadamer 2003: 59). Kako, dakle, recipijent / čitatelj, slušatelj treba oslušivati tekst? Na prvoj ravni unutarnjim duhovnim osjetilom sluha. Naime, sufijski prvaci kao što su Razi, Gazali, Hamadani, Mevlana naučavaju da naspram pet tjelesnih osjetila postoji pet njima analognih duhovnih osjetila. O ovim osjetilima Nedžmudin Razi kaže: „Ono što pet čulnih osjetila ne mogu percipirati nazivamo *meleikut*. To je svijet skrivenosti s nebrojenim duhovnim razinama. Svijet *melekuta* kontemplira se preko pet unutarnjih osjetila. I kao što nijedno od pet vanjskih osjetila ne može utjecati na spoznaju onog drugog, tako isto odvojeno i neovisno djeluju i pet njima analognih unutarnjih osjetila. Tako racio nema nikakva doticaja u osvjedochenjima srca, a niti srce u spoznajama racija.“ (Rāzī 1986/1365: 117).⁵

O vrijednosti duhovnih naspram tjelesnih osjetila Mevlana kaže:

Osim pet tjelesnih postoji još pet osjetila, / ona suho zlato su, a k'o bakar osjetila čulna.

(Moulānā, *Masnavī*, II: 203)

Duhovna osjetila aktiviraju se umrtvljivanjem tjelesnih osjetila, odnosno njihovim zatvaranjem za poticaje iz vanjskoga svijeta. Shodno tome, i duhovno osjetilo sluha ili unutarnje uho aktivira se zatvaranjem, odnosno umrtvljivanjem tjelesnoga uha.

Tjelesno uho k'o vata za uho duše je / dok njegov' ne začepiš uho duše gluho je.

(Moulānā, *Masnavī*, II: 433)

⁵ Usporediti: Ġazālī I, 1993/1372, 51.

Magareće uši prodaj i druge kupi ti / riječi ove uho magarca ne može čuti.
(Moulānā, *Masnavī*, I: 128)

Dakle, kada recipijent / čitatelj, slušatelj „začepi“ vanjsko uho, tj. kada ga prestanu „zaglušivati“ same riječi, odnosno izvanjski sadržaj teksta tek tada moći će osluškiivati njegova meta značenja. Ovo ezoterijsko osluškiivanje postupno će ga voditi ka sljedećoj ravni čitanja, odnosno percipiranja značenjâ unutarnjim osjetilom vida (*basīrat*) na razini duhovnoga osvjedočenja. Dakle, da bi recipijent / čitatelj, slušatelj dosegnuo razinu duhovnoga osvjedočenja, on mora prvo proći razinu „unutarnjeg osluškiivanja“, nakon čega dolazi do otvaranja „oka duše“ kojim recipijent / čitatelj, slušatelj kontemplira sadržaj teksta.

Iz ovog razloga pod riječju recipijent podrazumijevala sam čitatelja, ali i slušatelja. U kontekstu ovoga rada *čitatelj* s tekstom komunicira na egzoterijskoj a *slušatelj* na ezoterijskoj ravni.

4.0. Osobnosti komuniciranja s gnostičkim djelom

Gnostičko djelo svojim sjevremenim i univerzalnim sadržajem otvara prostor recipijentu za aktivno uključivanje u proces komunikacije. No, prije nego što kažemo kako se treba graditi komunikacijski čin s djelom, potrebno je ukazati na to ko su njegovi potencijalni recipijenti. Na to upućuje sam autor izravnim obraćanjem izrazima poput: “Dragi moj”, “Prijatelju”, “Poštovani dragi”, “Duhovni viteže”, “Čovječe” i sl. Ovi izrazi pokazuju da recipijenta baš kao i djelo odlikuju univerzalnost i sjevremenost tj. da se ne može skućiti nikakvim ovosvjetovnim mjerilima, smjestiti ga u određeni geografsko-povijesni, religijski ili bilo koji drugi kontekst osim duhovnoga. Poziv je, dakle, upućen čovjeku, zapravo njegovoj duhovnoj intimi i naići će na odziv u onoj osobi kod koje božanska komponenta bića nadvladava onu animalnu. Najočitiiji primjer rečenoga jesu izrazi “Dragi moj” (*azīz-e man*) i “Poštovani dragi” (*azīz-e mohtaram*). Naime, riječ *azīz* uz spomenuto “dragi” sadržava i niz drugih značenja od kojih su neka: “mio”, “voljen”, “ljubljen” (Mućić 1997, 959). U perzijskoj gnostičkoj književnosti veoma često dolazi u atributivnoj sintagmi *džān-e azīz* (draga duša). Kada se, dakle, autor recipijentu obraća sa “Dragi moj” (*azīz-e man*), on poziv upućuje izravno njegovoj duši, istovremeno mu stavljaćući do znanja da mu je drag kao što mu je draga vlastita duša te da ga upravo stoga želi uputiti i potaknuti na komunikaciju s djelom.

Komunikacija s gnostičkim djelom specifična je zbog sadržaja samoga djela, načina njegova nastanka i autorova imperativnog obraćanja recipijentu. Shodno tome, komunikacija treba biti:

- *izravna*, što znači da recipijent treba motriti na djelo kao da je napisano upravo i samo za njega;
- *aktivna i dinamična* – što iziskuje promišljanje o suštini sadržaja.

Da li će i koliko recipijent uspjeti da se iz “pasivnog čitatelja” transformira u “aktivnog slušatelja” ovisi o samome recipijentu, odnosno o tome koliko je truda spreman uložiti u aktiviranje intelektualno-duhovnih potencijala bića. Dakle, recipijent tekst postavlja u okvire vlastitoga intelektualno-duhovnog konteksta na temelju kojega gradi osobeni komunikacijski odnos s tekstom neponovljiv kod drugoga recipijenta, tako da dva recipijenta istog intelektualnog, socijalnog, kulturnog profila neće imati identičan odnos prema jednom istom tekstu. Svjesnost o tome posjedovao je Ejnolkozat Hamadani koji kaže:

“U onome što je na ovim stranicama zapisano, svaki je red neki drugi stupanj (*maqām*) i neko drugo stanje (*hālat*); iz svake riječi izranja drugi smisao i poruka, a napisano se svakome čitaču na drugi način obraća [...]“

(Hamadānī, bez god. izdanja, 15).

- kontinuirana i trajna

U uvodu djela *Daftar-e roušenāyī*, koje obrađuje ličnost, život i gnostički nauk Bajezida Bistamija⁶ prof. dr. Šafi’i Kadkani upozorava svakog potencijalnog recipijenta: „Neka ne misli kako ovo djelo može čitati onako kako čita roman Danielle Steel čijih se dvije stotine stranica može pročitati za dva sata.“ (Šafi’i Kadkanī 2005/1384, 32). Dakle, gnostički tekst nužnošću svoga sjevremenog i univerzalnog sadržaja zahtijeva od recipijenta da mu se uvijek i iznova vraća, pri čemu će svaki naredni susret poticati recipijenta da gradi novi i neponovljiv perceptivno-iskustveni odnos s tekstom. Ta neponovljivost proistječe

⁶ Bajezid Bistami, poznat i kao „sultan arifa“ jedan je od najvećih gnostika IX. st. Smatra se utemeljiteljem pravca *sukra* (pijanstvo, opijenost) u tesavvufu. U stanju posvemašnje duhovne opijenosti izrekao je i čuvenu rečenicu: سبحانی ما اعظم شأنی – Slava meni, kako je velik moj ugled!

iz činjenice da naša današnja percepcija jednog djela, makar u izvjesnoj mjeri nalikovala sutrašnjoj percepciji, nikada nije niti može biti istovjetna stoga što mi u vremenskom intervalu od „danas“ do „sutra“ prolazimo kroz različita i moguće oprečna stanja nutrine koja oblikuju naš perceptivni kontekst (Ibid, 23).

Prema tome, komuniciranje s gnostičkim djelom recipijenta potiče na (samo)spoznajni proces u kojem sadržaj teksta postaje „tumač“ njegovih duhovnih iskušavanja. Budući da su spoznajna iskustva neponovljiva i premda ih je moguće opisati, ona se ne mogu prenijeti drugome, stoga je percepcija teksta jednog recipijenta neponovljiva u drugome recipijentu. Shodno tome, svaki recipijent iz teksta crpi značenja i tumači ih u skladu s njegovom spoznajnom ravni, čime se nužno ne iscrpljuju spoznajni stupnjevi niti tumačenja koja je u tekst „učitao“ autor. Drugim riječima kazano, gnostičko djelo karakterizira neiscrpivost semiotičkih znakova koje recipijent dešifrira u semiosferi vlastite duše. Stoga je Ejnolkozat Hamadani i kazao: „Napisano se svakome čitaocu na drugi način obraća [...]“ (Hamadānī, *Tamhīdāt*, 15) naglašavajući „podatnost“ gnostičkoga djela za uvijek nova razumijevanja i tumačenja, na šta će osam stoljeća nakon Hamadanija ukazati i Umberto Eco, uvodeći pojam „otvorenog djela“.

Izvori

- *Kur'an s prevodom*, preveo Besim Korkut, Medina Munevvera, 1412/1991.
- ‘Attār, Nīšābūrī, *Ilāhīnāme*, moqaddame, tashīh va ta’līqāt Mohammadrezā Šafī’ī Kadkanī, Sohan, Tehrān, 2008.
- Balxī Moulānā, Ğ. M, *Masnavī ma’navī*, II, bar asās-e nosxe-ye tashīh šode Reynold Nicholson, bā moqadame-ye ‘Abdol-Hosein Zarrīnkūb, čāp-e dovvom, Zawwār, Tehrān, 1380/2001.
- Hoġvīrī, ‘A. *Kašf al-mahjūb*, tashīh V. Žukovski, Enteshārāt-e Tahūrī, Tehrān, 1997/1476.
- Ğazālī, M., *Kīmīyā-ye sa’ādat*, I i II, Enteshārāt-e Ganġīne, Tehrān, 1378/1999.
- Rāzī, N. *Mersādol- ‘ebād*, be tashīh-e M.E. Riyāhī, Tehrān: Enteshārāt-e ‘elmī wa farhangī, 1986/1365.

Literatura

- Beker, Miroslav, *Suvremene književne teorije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1999.
- Bošnjak, A., *Tumačenje Dragulja poslaničke mudrosti*, knjiga I, s arapskog preveo: prof. dr. Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“, Sarajevo, 2008.
- Eko, Umberto, *Otvoreno djelo*, preveo s italijanskog Nika Miličević, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1965.
- Foucault, Michel, *Šta je autor*, prevela: Nevenka Novović, preuzeto 15. 10. 2015. sa <https://transmediji.files.wordpress.com>.
- Gadamer, Hans-Georg, *Ogledi o filozofiji i umjetnosti*, s njemačkog prevela Darija Domić, redaktura prijevoda i pogovor Damir Barbarić, AGM, Zagreb, 2003.
- Hamadāni, Einolqozāt, *Priprave (Tamhīdāt)*, prijevod s perzijskog jezika: Namir Karahalilović, Sarajevo, Kulturni centar ambasade I. R. Iran u Bosni i Hercegovini, bez god. izdanja.
- Ingarden, Roman, *O saznavanju književnog umetničkog dela*, preveo: Branimir Živojinović, Beograd, SKZ, 1971.
- Kordigel, Metka, „Razvoj čitanja, vrste čitanja i tipologija čitalaca“, II. dio, *Umjetnost i dijete*, 4, Zagreb, 1991. str. 175–193.
- Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski Rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
- Popović, Una, „Platonova teorija umetnosti i obrazovanja: uloga dijaloga u obrazovanju za filozofiju“, *Theoria* 1, Novi Sad, 2013/56, str. 119–134.
- Pürnāmdāriyān, Taqī, *Ramz va dāstānhā-ye ramzī dar adab-e fārsī*, Šerkat-e entešārāt-elmī va farhangī, čāp-e paṅgom, Tehrān, 2004.
- Šafi‘ī Kadkanī, M. R., *Daftar-e roušenāyī: az mirās-e ‘erfāni-ye Bāyazīd Bestāmī*, Soxan, Tehrān, 2005/1384.

Art of communication in a gnostic paper

Summary

Having in mind the manners of their creation and author’s communication with the recipient, the earliest gnostic papers written in Persian from the first half of the XI century communicate with the recipient in the imperative mood and place him/her in the center of the communication act, thus requesting active participation in the reading process. They allow the recipient to establish and build its unique relation with the text, based on cognitive reading and “eavesdropping” of the essence of meaning, which will “move” him/her from the exoteric to the esoteric plane of reading, and transform him/her from a “passive reader” to an “active listener”. Thus, a gnostic text uses the necessity of its timeless and

universal content to demand from the recipient to go back repeatedly, in which every next visit will encourage the recipient to build a new and unique and perceptive-experiential relationship with the text.

Key words: author, communication, recipient, passive reader, active listener